

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח): הלכה שבועית בנושאים אקטואליים תפילין בלילה - מקורות והערות

א. הנחת תפילין בלילה

מדאורייתא מותר להניח תפילין בלילה. חכמים גזרו לא להניחם בלילה כדי שלא יבוא אדם לישן כשהתפילין עליו¹.

לכן, מי שנאנס או הזיד ולא הניח תפילין ביום, לא יכול להניח תפילין בלילה (וגם לא יועיל לו, כי הלילה מתייחס ליום שאחריו ובכל מקרה לא תחשב ההנחה ליום שעבר)².

אבל אם לא הגיע צאת הכוכבים (לשיטת הגאונים) ימהר להניח. ונחלקו הפוסקים האם בזמן זה יברך על ההנחה. לדעת המשנה ברורה והבן איש חי וכף החיים לא יברך, לדעת הגר"ע יוסף יברך³. ואם עבר זמן זה, ולא הגיע צאת הכוכבים לשיטת ר"ת, לכולי עלמא לא יברך.

ב. מקרים בהם מותר להניח בלילה

על אף האמור לעיל, ישנם שני מקרים בהם מותר להניח תפילין בלילה.

1. היה לבוש בתפילין מבעוד יום, ובהגיע הלילה אין לו מקום לשומרם (שלא יאבדו או יתבזו) - מותר להשאירן עליו ויכוון שאינו מקיים מצוה כעת אלא רק שומר על התפילין. אבל, צריך להשתדל לא להגיע כלל למצב מעין זה⁴.

2. אדם שאינו יכול להניח אלא לפני עלות השחר. כגון שיש לו טפול רפואי דחוף, או שעובד בעבודה שמצריכה ממנו לצאת מוקדם ואין לו אפשרות לעבוד בעבודה אחרת - מותר לו להניחם לפי עלות השחר ויקיים לפחות את הדין דאורייתא, ולא יברך אז על ההנחה⁵.

מקורות והערות

1. במסכת מנחות (לו ב) מובאת מחלוקת תנאים אם לילה זמן תפילין או לא. לדעת רבי יוסי הגלילי, לילה לא זמן תפילין. לדעת רבי עקיבא, מדאורייתא לילה זמן תפילין וחכמים גזרו שלא יניח בלילה (שמא ישן בהם - רש"י). מאידך בירושלמי מובא שכשהיו חולצים תפילין לפני השקיעה היו מברכים לשמור חוקין, כי לילה לאו זמן תפילין.

להלכה נחלקו הראשונים אם לילה זמן תפילין הוא או לא.

הרא"ש (הל' תפילין סי' יז) בשם בעל התרומה (סי' ריג) כתב שמדאורייתא לילה זמן תפילין, אלא שחכמים גזרו שלא להניח בלילה: "וכתב בעל התרומה ז"ל הא דקיי"ל הלכה דלילה זמן תפילין הוא היינו לענין שאין צריך לחלוץ מיד שהוא לילה. מיהו אסור להניחן לכתחילה בלילה מדאמר עד מתי מניחן עד שתשקע החמה רבי יעקב אומר עד שתכלה רגל מן השוק וחכמים אומרים עד זמן שינה ומודים חכמים לרבי יעקב שאם חלצן ליכנס לבית המרחץ או לבית הכסא ושקעה החמה שוב אין מניחן. אלמא חכמים ורבי יעקב סברי לילה זמן תפילין מדשרו להניחן בראשו עד זמן שינה מודים לת"ק דאין מניחים לכתחלה משתשקע החמה ואין לומר דסברי לילה לאו זמן תפילין אבל שרו להשהותן בראשו למר עד שתכלה רגל מן השוק ולמר עד זמן שינה".

מאידך הרמב"ם (הל' תפילין פ"ד הל' יא) פסק שהמניח תפילין בלילה עובר בלאו, משמע שמדאורייתא לילה לאו זמן תפילין. אמנם הרמב"ם מודה שאם הניחן לפני שקיעה אין צריך להורידם: "מי שהניח תפילין קודם שתשקע החמה וחשכה עליו אפילו הן עליו כל הלילה מותר, ואין מורין דבר זה לרבים אלא מלמדין את הכל שלא יניחו תפילין עליהן בלילה אלא יחלצו אותן משתשקע החמה, וכל המניח תפילין לכתחלה אחר שתשקע החמה עובר בלאו שנאמר ושמרת את החקה הזאת וגו' מימים ימימה" [להסבר שיטת הרמב"ם, עיי' בערוך השלחן סי' ל סעי' ג, ובפירוש עטרת משה על ספר מצוות תפילין מהשל"ה הקדוש עמ' רעא].

השולחן ערוך (סי' ל סעי' ב) פסק כדעת הרא"ש והתרומה שלילה זמן תפילין הוא, רק שאין להניח לכתחילה שמה ישן בהם: "אסור להניח תפילין בלילה, שמא ישכחם וישן בהם, אם הניחם קודם שתשקע החמה וחשכה עליו, אפילו הם עליו כל הלילה, מותר ואין מורין כן".

2. פשוט, וכמו שמצינו בכל התורה שהיום מתחיל מהלילה.

[בדרך אגב, טוב לדעת שיש פירוש של הרשב"ם בתחילת ספר בראשית שלפיו היום מתחיל מהיום ולא מהלילה, והלילה הוא אחרי היום ולא לפניו. והרשב"ם מפרש אחרת את הפסוק 'ויהי ערב ויהי בקר', וז"ל: "ויבדל אלוקים בין האור

ובין החשך וכו' ש"ב שעות היה היום ואח"כ הלילה י"ב, האור תחלה ואח"כ החשך. שהרי תחלת בריאת העולם היה במאמר "יהי אור" וכל חשך שמקדם לכך, דכתיב וחשך על פני תהום - לא זהו הלילה ... ויהי ערב ויהי בקר - אין כתיב כאן ויהי לילה ויהי יום אלא ויהי ערב, שהעריב יום ראשון ושקע האור ויהי בקר, בקרו של הלילה, שעלה עמוד השחר, הרי הושלם יום א' מן ה' ימים שאמר הקב"ה ב' דברות (מאמרות) ואח"כ התחיל יום שני".

פירוש זה הוליד כמובן סערה רבה, שהרי אם כך, השבת מתחילה ביום ולא כפי שמסור בדינו מהר סיני שהשבת מתחילה בלילה. ראב"ע (שמות טז כה) עמד על דבר זה, ויצא בתקיפות ובחריפות נגד פירוש הרשב"ם. בפסוק נאמר: **"וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־לְהוֹי הַיּוֹם כִּי שַׁבַּת הַיּוֹם לַה' הַיּוֹם לֹא תִמְצָאֻהוּ בַשָּׂדֶה"**.

ופירש ראב"ע: "רבים חסרי אמונה השתבשו בעבור זה הפסוק ואמרו, כי חייב אדם לשמור יום השבת והלילה הבא אחריו, כי משה אמר כי שבת היום לה', ולא הלילה שעבר, גם אמר מחר (שמות טז כג). ופירשו, ויהי ערב ויהי בקר (בראשית א ה) כרצונם, כי יום ראשון לא השלים עד בקר יום שני. ולא דברו נכונה... ועתה שים לבך להבין טפשות המפרשים ויהי ערב ויהי בקר אשר הזכרתי, כי הכתוב אומר ויקרא אלהים לאור יום והוא מעת זרוח השמש עד שקעו, ולחשך קרא לילה מעת שקוע השמש עד זרחו, והנה הלילה הפך היום, כמו שחשך הפך אור. אם כן איך יקרא מעת ערב שהוא עריבת השמש עד בקר יום והנה הוא לילה...".

לא זו בלבד, ראב"ע כתב חיבור מיוחד בשם אגרת השבת בה הוא לוחם את מלחמתה. וכך מתחילה האגרת:

"ויהי בשנת ארבעת אלפים ותשע מאות ותשע עשרה (ד' תתקיט 4919) בחצי ליל שבת בארבעה עשר יום לחדש טבת ואני אברהם הספרדי הנקרא אבן עזרא הייתי בעיר אחת מערי האי הנקרא קצה הארץ, שהוא בגבול השביעי מגבולות הארץ היושבת, ואני הייתי ישן ושנתי ערבה לי, ואראה בחלום מלאך והנה עומד לנגדי כמראה גבר ובידו אגרת חתומה. ויען ויאמר אלי קח זאת האגרת ששלחה אליך השבת. ואקוד ואשתחוה לה' ואברך את ה' אשר נתנה לנו, אשר כבדני זה הכבוד הגדול, ואתפשו בשתי ידי, וידי נטפו מור, ואקראנה ותהי בראשיתה בפי כדבש למתוק, אך בקראי הטורים האחרונים חס לבי בקרבי, וכמעט תצא נפשי. ואשאל את העומד לנגדי מה פשעי מה חטאתי כי מהיום אשר ידעתי השם הנכבד והנורא ואשר בראני, ולמדתי מצות ה' לעולם אהבתי את השבת, ובטרם בואה הייתי יוצא לקראתה בכל לבי, גם בצאתה הייתי משלחה בשמחה ובשירים, ומי בכל עבדיה כמוני נאמן ומדוע שלחה אלי זאת האגרת.

וזאת היא:

אני שבת עטרת דת יקרים.	רביעית בעשרת הדברים:
ובין השם ובין בניו אני אות.	ברית עולם לכל דורים ודורים:
ובי כל מעשיו כלה אלהים.	וכן כתוב בראשית הספרים:
ולא ירד ביום שבת אזי מן.	למען אהיה מופת להורים:
אני עונג לחיים על האדמה.	ומרגוע לעם שוכני קברים:

אני חדות זכרים גם נקבות.	וששים בי זקנים עם נערים:
ולא יתאבלו בי האבלים.	ובי לא יספדו על מות ישרים:
והשקט ימצאו עבד ואמה.	והגרים אשר הם בשערים:
ינוחון כל בהמותיהם ביד איש.	כסוסים כחמורים כשוורים:
וכל משכיל בינו הוא מקדש.	וגם יבדיל חשובים כנזירים:
בכל יום ימצאו שערי תבונה.	ביומו נפתחו מאה שערים:
מכובד מעשות דרך.	וכן מן מצוא חפץ ודבר כל דברים:
שמרתיך בכל ימים.	למען שמרתי מאד מימי נעורים:
בזקנתך שגגה נמצאה בך.	אשר הובאו אילי ביתך הספרים:
ושם כתוב לחלל יום שביעי.	ואיך תחשה ולא תדור נדרים:
לחבר אגרת דרך אמונה.	ותשלחה אלי כל העברים:

ויען ויאמר לי ציר השבת, הגד הוגד לה את אשר הביאו תלמידיך אתמול אל ביתך ספרים פירושי התורה, ושם כתוב לחלל ליל השבת, ואתה תאזור מתניך בעבור כבוד השבת להלחם מלחמת התורה עם אויבי השבת, ולא תשא פני איש.

ואיקץ ותפעם רוחי עלי ונפשי נבהלה מאד, ואקום וחמתי בערה בי ואלבש בגדי וארחץ כפי ואוציא הספרים חוצה אל אור הלבנה, והנה שם כתוב שם בפירוש: "ויהי ערב ויהי בקר" והוא כי כאשר היה בקר יום שני אז עלה יום אחד שלם כי הלילה הולך אחר היום. וכמעט קט קרעתי בגדי, גם קרעתי זה הפירוש, כי אמרתי טוב לחלל שבת אחת, ולא יחללו ישראל שבתות הרבה אם יראו הפירוש הרע הזה. גם נהיה כלנו ללעג וקלס בעיני העכו"ם. ואתאפק בעבור כבוד השבת, ואדור נדר אם אתן שנת לעיני אחר צאת יום הקדוש עד שאכתוב אגרת ארוכה לבאר מתי ראשית יום התורה, להרים מכשול ולהסיר פח ומוקש, כי כל ישראל הפרושים, גם כל הצדוקים יודעים כי לא נכתבה פרשת בראשית להגיד מעשה ה' בכל יום, רק בעבור שידעו שומרי התורה איך ישמרו השבת כאשר שבת השם הנכבד, לספור ימי השבוע. והנה אם היה סוף יום השישי [עד] בוקר יום השביעי, היה לנו לשמור הלילה הבאה. והנה זה הפירוש מתעה כל ישראל במזרח ובמערב גם הקרובים גם הרחוקים גם החיים, גם המתים. והמאמין בפירוש הזה השם ינקום נקמת השבת ממנו, והקורא אותו בקול גדול תדבק לשונו לחכו, גם הסופר הכותב אותו בפירושי התורה ידו יבוש תיבש ועין ימינו כהה תכהה ולכל בני ישראל יהיה אור" (עד כאן מראב"ע).

והדברים מפורסמים שכל הפוסקים סוברים (ובפשטות גם הרשב"ם, ובפירושו לתורה רק התכוון לפשט בפסוקים ולא להורות הלכה) שהיום מתחיל מהלילה. כידוע ומפורסם

3. הביאור הלכה (סי' ל סעי' ה ד"ה ויש) פסק שמאחר ויש מחלוקת אם מותר להניח תפילין בבין השמשות, והברכות אינם מעכבות- מי שלא הניח תפילין עדיין יניח אז בלי ברכה. וכך פסק גם הבן איש (ראה להלן בתשובת הגר"ע יוסף זצ"ל והכף החיים (סי' ל ס"ק יז).

מאידך, כתב הגר"ע יוסף ז"צ (שו"ת יביע אומר ח"ז או"ח סי' ז): "בפרשת חיי שרה אות ז' כתב (הבא"ח. י.ק), שאם לא הניח תפילין כל היום עד בין השמשות יניחם בלא ברכה. ע"כ. ולי נראה שיכול לברך להניח תפילין, מכיון שזמן בין השמשות שלנו שהוא אחר השקיעה מיד, יש בו ספק ספיקא שהוא יום, שמא הלכה כרבינו תם ומרן השלחן ערוך שאחר השקיעה במשך שיעור שלשה מיל ורבע יום הוא, ואת"ל שהלכה כהגאונים שחולקים על רבינו תם, שמא בין השמשות יום הוא. ויש עוד ספק שלישי לפי מה שכתב המשנה ברורה בביאור הלכה (סוף סי' תטו) שמעיקר הדין הלכה כרבי יוסי, שבין השמשות מתחיל אחר סיום זמן בין השמשות דר' יהודה (שהוא במשך שלשת רבעי מיל), ושיעורו כהרף עין זה נכנס וזה יוצא. וכ"כ עוד המשנה ברורה בשער הציון (סי' רלג ס"ק כא) להסתמך להלכה על שיטת ר' יוסי בדין בין השמשות. וע"ע בביאור הלכה (סי' שלא ד"ה בין השמשות, וסי' שמב סוף ד"ה בין השמשות). ע"ש. וכבר ביארנו בשו"ת יביע אומר חלק ו' (חיו"ד סי' כג) דבכה"ג חשיב שפיר ספק ספיקא, ואפילו את"ל ששני או שלשת הספקות הנ"ל חשיבי כחד שמא דלא מקרי ס"ס כמ"ש התוס' כתובות (ט א), מכל מקום כיון דמדינא לילה זמן תפילין הוא, אלא דמדרבנן גזרינן שמא יישן בהם, בכה"ג מהני ס"ס דחד שמא, וכמו שכתב הגאון ר' יצחק אלחנן בשו"ת עין יצחק (חאו"ח סי' א אות יט), ובשו"ת תשורת שי ח"א (ס"ס שפה). ובשו"ת מהר"ש ענגיל ח"ב (סי' טל). ובשו"ת בנין עולם (חיו"ד סי' לג). ועוד. ואף דבעלמא נקטינן כרוב האחרונים דס"ל דלא מהני ס"ס בברכות, מ"מ אין זה מוסכם, וכמ"ש בשו"ת חזון עובדיה (סי' מט עמוד תתס"ו והלאה). ועוד שמכיון שבעצם מצות התפילין אין חולק דהויא מצוה דאורייתא, וכל כה"ג מהניא המצוה לברכה במקום ס"ס כמ"ש התרומת הדשן (סי' לו). ומרן השלחן ערוך (סי' תפט ס"ח). וכמו שהסביר בשו"ת תורת חסד (חאו"ח סי' ז אות ד). ועמ"ש בשו"ת יחווה דעת (ח"ה סי' כא בהערה). ע"ש. הילכך נראה להלכה שיכול לברך על התפילין. וכן העלתי בנ"ד בס' ילקוט יוסף ח"א (עמוד לח). ודו"ק כי קצרת".

4. כבר ראינו לעיל את מחלוקת הראשונים אם לילה זמן תפילין או לא. ושם התבאר שאפילו הרמב"ם, הסובר שלילה לאו זמן תפילין מתיר להשאיר את התפילין עליו אם אין לו ברירה ואין לו מקום לשמרו.

הבית יוסף (סי' ל סעי' ב) מאריך לברר פה את שיטות הראשונים בדיון זה. ומסקנתו להלכה שיש שינוי בדיון בין המצבים השונים. במצב רגיל, מותר לאדם להשאר עם התפילין עליו אחרי צאת הכוכבים, אלא שאין מורים כך לכתחילה, ואסור לעשות כך בפני רבים (ולשיטת האר"י הקדוש, הביאו הכה"ח ס"ק ז, אסור גם בינו לבין עצמו) על מנת שלא יבואו לטעות וללמוד מזה להניח לכתחילה בזמן זה. אולם, אם אין לאדם מקום לשמור את התפילין, ואם לא ישאירם עליו יגיעו לביזיון או להפסד, מותר ונכון ומורים כך, לא להסירם עד שיגיע למקום משתמר.

[ולדעת הגר"א במצב זה מתירים אפיו להניח לכתחילה, ע"י משנה ברורה ס"ק ט].

אמנם, לכתחילה ראוי לא הגיע כלל למצב זה וכי שכתב המשנה ברורה (ס"ק טו): "ובשם האר"י ז"ל כתוב שהיה נזהר לחולצן אחר שקיעת החמה". וע"ע בכה"ח (ס"ק ז).

5. בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"א סי' י) כתב: "בדבר מי שהולך על כל היום לעבודה וא"א לו שם להניח תפילין בכל היום אם יש להתיר לו להניח תפילין קודם עמוד השחר. הנכון לע"ד שצריך להניח כיון שלכא כבר חשש שינה כמו במשכים לדרך בש"ע או"ח סי' ל' סעי' ג' שמניחם".

בהמשך התשובה הגר"מ זצ"ל מסתפק אם לברך במצב זה או לא לברך. ואחרי הדיון ההלכתי הוא מוסיף: "ואנוס ודאי יש להחשיבו דאין לחייבו להפסיד עבודתו שהוא הפסד יותר מחומש בשביל מצות עשה, וכ"ש במדינה זו שא"א להשיג עבודה אחרת כי הכל הוא בידם ולא יתנו לו, ולכן כדי שלא יפסיד מצוה חביבה זו יכול להניח אף בברכה כי להניח בלא ברכה לא יבין איש שאינו ת"ח ויבא להקל ולזלזל בהנחתם אך ת"ח יותר טוב שיניח בלא ברכה שספק ברכות להקל, וק"ש ותפלה יחכה על היום ויקרא כשיעסוק במלאכתו". וברור שדלעתו עדיף לא לברך, אלא שמאחר וזו הוראה שיכולה להביא למכשול במצות הנחת תפילין, ומאחר ויש סברות מבוססות עליהן ניתן לסמוך ולברך, עדיף להורות למי שאינו ת"ח, לברך.

מאידך, בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סי' מט) הורה לא לברך וגם למי שאינו ת"ח: "נראה כיון שלדין קיי"ל דלילה זמן תפילין רק מדרבנן אין מניחים בלילה שמא ישן בהם, אבל מה"ת יכול להניח גם בלילה, וכן אם היו מונחין עליו מבע"י א"צ להסירם ומקיים בזה כל רגע מצות תפילין, לכן במקום שאי אפשר מוקמינן אדאורייתא, עיין משנ"ב סימן תרכ"ט סק"נ, ואף דכאן יש איסור להניח בלילה שמא ישן, מ"מ כיון דלא חמיר דאין חייב להסירם בלילה במקום ביטול המ"ע נראה דלא גזרו וכמוש"כ במ"ב שם שכן הוא בכל דבר שאמרו חכמים משום גזירה. ובלאו הכי הרי בשו"ע סימן ל' ס"ג איתא דהיוצא לדרך בהשכמה (קודם עלוה"ש) מניחם וכשיגיע זמנם ממשמש בהם, דבהשכים ליכא למיחש שמא ישן בהם ובמ"ב כתב דיכול לכוין שלושם לשם מצוה כיון דקיי"ל

דלילה זמן תפילין ע"ש, ושפיר יכול להניח לפני עלות השחר ולכוין לשם מצות תפילין. ובשעת הזעם שמעתי שהורו כן מגדולי הוראה, ובפרט למה ששמעתי מפי מרן הגריז"ס זצ"ל (הגאב"ד דבריסק) שאין החיוב תפילין כל יום ויום אלא החיוב תמיד כל היום ולילה, ואין לזה שיעור אלא חיובו תמיד, ומדרבנן צריך כל יום דוקא, ועיין בבה"ל (ר"ס ל"ז) מה שמביא בזה, וכן בתוספתא סוף ברכות שאם לא הניח שחרית מניח בצהרים ומשמע שחייבין כל יום ויום והיינו עכ"פ מדרבנן. ולפי זה כיון שמה"ת המצוה גם בלילה, ראוי עכ"פ לקיים המצוה ויניח בלילה אף שהוא בלי ברכה".

וכנראה שהשאלה אם לברך או לא תלויה במציאות, וכשיש חשש שמהוראה לא לברך יבוא זלזול במצווה ניתן לסמוך ולהורות לברך, וכשאינן חשש כזה צריך להורות לפי עיקר הדין לא לברך.

[ובתשובות והנהגות, הוסיף עוד שורות שחשובות גם לשאלה שעמדה בפניו אבל ניתן ללמוד מהן גם על דרך בעבודת ה' ועל עמידה איתנה בשמירת התורה והמצוות, וז"ל: "וכ"ז אני כותב לפי השאלה, אבל קשה לי להאמין שהוא כלוא בבית הסוהר, ואי אפשר לו למצוא רגע ביום להניח תפילין, ואולי מה שאינו רוצה להניחם במקום עבודתו הוא מפני שמתבייש להניחם שלועגים עליו אבל בזה אין פטור רק להיפך יתגאה כי שם ה' נקרא עליו. והאחרונים דנו רק בשעת גזירה ר"ל שכפו לעבודה ובכה"ג אמרו שלא העמידו דבריהם בשעת גזירה אבל כאן אם ירצה למצוא רגע פנוי בודאי ימצא זמן ויניח כהלכה, ורק כשאי אפשר נראה להניח בלי ברכה כמ"ש, ויכוון שאם אסור להניח בלילה אינו מכוון למצוה, ואז אינו עובר איסור, לכן אין בזה חשש אסור בל תוסיף דשלא בזמנו בעי כוונה.

ונשאלתי מאיש צבא שמשועבד לסדר שלהם, ובחורף משכימים ומסרו זמן לתפלה קודם שהאיר היום, ואמרתי שצריך להתעקש אפילו לפני ארוחת צהרים שיאמר שרוצה להניח תפילין אפילו לרגע והבינו והניחו לו ולא ביטל מצות תפילין, ואחרים התביישו והניחו בלילה לבד!.. עכ"ל. וד"ל.]